

# MAGTYMGULYNYŇ ESERLERINIŇ DILINDE SÖZLERIŇ ULANYLYŞ AÝRATYNLYKLARY

**Halmuhammet Begjanow,**  
NDPI. Gazak dili we edebiyaty  
kafedrasynyň mugallymy

## **Annotasiýa**

Çeper eserlerde degişli sözleri saýlap almak, olary ýerli-ýerinde ulanmak, düzmek awtora beýan edýän wakasyny dogry we aýdyň görkezmäge uly kömek edýär. Ine, şol sebäpli hem her bir eseriň çeperçilik tarapynyň güýçli, talaba laýyk bolmaklygy ozaly bilen şol eseriň diliniň oňat, hemme taraplaýyn işlenen bolmagyna baglydyr. Makalada türkmen klassyk şahyry Magtymgulynyň goşgularynda dilimizde ulanylýan çeperçilik serişdelerden giňden we ýerlikli peýdalanadygyny goşgulary arkaly analiz etmäge çalyşyldy.

**Açar sözler:** şahyr, şygyr, stil, leksika, şygryýet, janr. poetik sintaksis.

## **Аннотация**

Подбор правильных слов, использование их на своих местах, расстановка помогают автору правильно и ясно показать описываемый им рассказ. Вот почему художественный аспект каждой работы силен и подходит для студентов, и это зависит от того, насколько хорошо написан язык работы. В статье предпринята попытка проанализировать, что классик туркменского поэта Махтумкули широко и уместно использовал в своих стихах художественные средства, употребляемые в нашем языке.

**Ключевые слова:** поэт, поэзия, стиль, лексика, жанр. поэтический синтаксис.

Magtymguly häzirki wagtda öwrenilmeli wažyp meseleleriň biridir. Sebäbi şahyryň pähim-paýhasdan doly, hemme zady öz içine alan, çuňňur filosofiýa ýagurlan, şol bir wagtyň özünde-de, ýokary çeperçilik ussatlygy bilen tapawutlanan döredijiliginiň agramly bölegi, umumadamzat meselelerine bagyşlanan azaýyp poeziýasy türkmen halkynyň dünýä medeniýetiniň genzi-hazynasyna goşan örän uly gymmatly goşandydyr.

Türkmen klassyk şahyry Magtymgulynyň goşgularynyň çeperçiligi diýlen düşünze örän köp zady öz içine alýar. Şonuň üçinem biz kesplik işiň bu bölümünde şahyryň goşgularynyň çeper dili babatynda gürrüň ederis. Çünki dil adamzat aragatnaşygynyň möhüm serişzesi bolmak bilen birlikde çeper eserleriň hem çeperçilik taýdan ýokary dereželi bolmagynyň, ýazyžynyň, şahyryň beýan etzek bolýan wakasynyň okyžylar köpçüligi tarapyndan höwesli okalmagynyň möhüm serişdesidir. Çeper eserlerde degişli sözleri saýlap almak, olary erli-erinde ulanmak, žümleleri oňat düzmek awtora beýan edýän wakasyny dogry we aýdyň görkezmäge uly kömek edýär. Ine, şol sebäpli hem her bir eseriň (isle proza bolsun, isle poeziýa bolsun, onuň tapawudy ýok) çeperçilik tarapynyň güýçli, talaba laýyk bolmaklygy ozaly bilen şol eseriň diliniň oňat, hemme taraplaýyn işlenen bolmagyna baglydyr.

Magtymgulynyň öz goşgularynda dildäki çeperçilik serişdeleri ulanylyşy barada gürrüň etmezden ozal, beýik akyldar şahyryň özüniň dile, dildäki sözlere nähili garandygy barada bir näçe söz aýtmak gerek.

Magtymguly dilde ulanylýan her bir söze örän paýhasly, düşünzeli garamak bilen sözün manysyna doly düşünmekligi halka öwüt-nesihat beren şahyrdyr.

Magtymguly dilde ulanylýan her bir söze örän paýhasly, düşünzeli garamak bilen sözün manysyna doly düşünmekligi halka öwüt-nesihat beren şahyrdyr.

Magtymgulynyň eserleriniň diliniň leksikasynda duş gelýän sözlerde, türkmen diliniň her hili baýlyklary şahyr tarapyndan ýerli-erinde ussatlyk bilen ulanylypdyr.

Dogry Magtymgulynyň dilinde-de käbir setirlerdäki sözler ýeke-ekelikde alnanda düşnükli bolsa-da, şol setirleriň üsti bilen şahyryň aňlatžak bolýan pikirine düşünmek örän kyn. Muňa mysal edip şahyryň:

Altmyş ýaşan ýetmiş ýylky sopular,  
Az galandyr, aý-günüňiz batmaga...  
Beýik dagyň başyndaky üç agaç,  
Düýbi bir bolmasa çatyp bolmaýar

- diýen setirlerini görkezmek hem ýeterlikdir.

Ýokarky setirlerde getirilen sözleriň hemmesi aýry-aýrylykda düşnükli bolsa-da, şol setirleriň üsti bilen aňladylžak pikirlere düşünmek kyn. Şol setirlerde ýöredilen pikirleri her kim özüçe düşündiržek bolýar.

Bu ýagdaý şahyryň öz pikirini açykdan-açyk aýtman, gizlin ýollar bilen, başga hili aýdanymyzda, ikinži bir predmetiň üsti bilen , göçme manyda aňlatmak üçin ulanylan edebi usullarynyň biridir.

Umuman aýdanda, Magtymgulynyň diliniň leksikasynda bar bolan beýle ýagdaýlar, aýratynlykda gelžekde işlenmeli meseleleriň biridir.

Dilde sözleriň ulanylyşy, bir sözüň sözlükdäki manysy bilen çäklenmän, ondan has giň manyda ulanylýar, ýagny dildäki sözler dolanşyga düşende, olaryň aňladýan manylary sözlükdäki manylardan örän giň bolýar we göçme manyda getirilmek bilen öňki manysyndan bütinleý başga manylarda hem ulanylýar. Dildäki sözleri dolanşykda öňki manysyndan başga göçme manyda getirip, olaryň üsti bilen aýry-aýry düşünželeri aňlatmak şol sözleri ulanýan adamlaryň, şol sanda şahyrlaryň, ýazyžylaryň dili gowy bilmeklerine we olaryň ussatlyklaryna hem bagly bolýar. Bu meselede-de Magtymgulynyň özüniň ussatlygy bilen şol döwürlerdäki şahyrlardan tapawutlanýar. Ol özüniň eserlerinde sözleriň göçme manyda gelişlerini her hili formalarda ulanmak bilen,

öň ýatlap geçişimiz ýaly, bu meselede hem türkmen diliniň baýlygyndan giň suratda peýdalanylypdyr. Muňa aşakdakylary mysal edip görkezmek bolar:

Meňzetme. Şahyryň eserleriniň dilinde iki sany zadyň ýa-da hereketiň biri-birine meňzedilmegi köp ýerlerde getirilipdir. Häzirki zaman türkmen dilinde bolşy ýaly, meňzetmäni görkezmek üçin kömekçi söz hökmünde Magtymguly, esasan *ýaly, kimin, dek, kibi, deý, deýin, meňzeş, misli*, mysaly ýaly sözleri ulanylypdyr. Meselem:

Zalymlar hor bolar, galar aýakda,  
Garyp sen ýyglama, şir dek bolar sen.  
Gurt dek girip, goýun kimin dagyldan,  
Ör ýigidiň mert ýoldaşy gerekdir.

Şahyryň dilinde bir zady ikinji bir zatda ýa-da bir hereketi başga bir herekete meňzedip, aňlatmaklyk ýokarky ýaly kömekçi sözsüz, käbir setirlerde sözleriň özara biri-biri bilen mynasybetleri arkaly hem berilipdir.

Meselem:

At salanda doňuz kimin topuly,  
Aýylaýyn asylyşy gerekdir.  
Pikir derýasyna aklym gämisin,  
Batyrmuşam, çyka bilmen, neýläýin.

Magtymguly öz pikirini has täsirli bermek üçin, meňzetmäniň ähli görnüşinden peýdalanylýp, ol ýa başga bir zady meňzetme arkaly öňki bolşundan has güýçlendirip, soň hem şol şert bolmadyk wagtynda, ol zadyň öňki öz bolşunda hem durup bilmän, has güýçsüz bolup galjakdygyny hem şu ugur bilen aňladypdyr.

Meselem:

Ýolbars deýin goç ýigitler tilkidir,

Ilden, günden, garyndaşdan aýrylsa-diýen ýaly setirlerde has güýçlendirmek üçin ony «ýolbarsa» meňzedip, öňküsinden ulaldýar we şu ýagdaýyň saklanmagy üçin hem birnäçe zatlary onuň öňünde şert edip goýýar, şol şert bolmadyk wagtynda, şol ugur bilen öňki ýagdaýyndan hem aşak düşjekdigini ýatladyp, ony tilkä meňzedýär. Bu çylşyrymly mesele bolup, Magtymgulynyň eserlerinde örän ýerlikli işledilipdir.

Epitet (çeper sypatlandyрма) Magtymgulynyň dilinde epitetler hem öz ýerinde giň suratda ulanylypdyr. Meselem:

Ak puly saklarlar gara gün üçin.

Allegoriýa-bir zadyň manysy arkaly ikinji bir many aňlatmak bolup, bu hem Magtymgulynyň dilinde köp ýerlerde getirilipdir. Meselem:

Öý içinde hara döner,

Muhannes bir nere döner,  
Tilki, şagal şire döner,  
Söweş gurulmagan ýerde.

Metonimiýa-bir zadyň manysyny başga bir zat bilen çalşyrylyp ulanylmagy bolup, türkmen diliniň bu hili baýlygyndan zem giň suratda peýdalanydyr. Meselem:

Bilbilem, ahu-zar çekip,  
Täze gülzardan aýryldym,  
Gözden ganly ýaşym döküp,  
Ol söwer ýardan aýryldym.

Giperbola (ulaltma). Bir zady, düşünžäni öz bolşundan has ulaldyp görkezmek bolup, bu hem şahyryň dilinde belli bir derežede uly orun tutupdyr. Meselem:

Eý garaz, her zülpüne ýetmiş müň är tussagdyr.

Litota-bir zady öz bolşundan has kiçeltmek bolup, bu hem Magtymgulynyň dilinde giňden peýdalanylypdyr. Meselem:

Bu dünýä göýä bir kerwen saraýdyr,  
Gelen yük ýazdyryp, geçip baradyr.

Žanlandyrma. Žansyz zatlara, haýwanlara ýüzlenmek bolup, Magtymguly öz eserlerinde diliň bu hili çeperçilik usulyndan hem önümlü peýdalanydyr. Meselem:

Geçi, gurt dostlugyna dönüpdür işiň,  
Gamly şat bolmazmy, aglan gülmezmi.

Metafora-obrazly meňzetmä meňzeş bolup, pikiri has çuňlaşdyrmak üçin ulanylyan edebi usullardan biridir. Magtymguly öz eserlerinde diliň bu hili çeperçilik serişdelerinden hem ýerlikli peýdalanydyr. Meselem:

Dyrnagy demirden talaňçy dünýä,  
Işiň ýokdur namys bile ar bile.  
Yşk meni ýandyrdy, hetden aşyrdy,  
Ýüregim içimden çykyp baradyr.

Deňeşdirme-bir zat bilen ikinži bir zady ýa-da bir hereket bilen ikinži bir hereketi biri-biri bilen deňeşdirmek bolup, Magtymgulynyň eserlerinde giňden ulanylypdyr. Meselem:

Gul diýip, ýigidiň aslyny sorama,  
Hožasy bar, belki guluna degmez...  
Ogry ärden dogry it hem ýagşydyr.

Şeýlelikde, Magtymguly türkmen diliniň ýokardaky ýaly baýlyklaryndan özüniň döredijilik işinde östünlikli peýdalanmagy ussatlyk bilen başarypdyr. Ýokarda

aýdylanlaryň we getirilen mysallaryň hemmesini zmlänimizde, türkmen halkynyň görnükli şahyry Magtymguly diliň çeperçilik serişdelerinden ussatlyk bilen peýdalanmagy başaran şahyrdyr diýip aýtmaga bize doly mümkinçilik berýär.

**Peýdalanylýan edebiýatlar:**

1. Magtymguly. Şygyrlar. Aşgabat, 1992.
2. Ataew K. XVIII asyr türkmen edebiýaty. Aşgabat, 2010.
3. Annanepesow M. Magtymguly we onuň zamanasy. Aşgabat, 1990.
4. Annamuhammedow M. Magtymguly, gizlin syryň bar içinde.... Aşgabat, 1997.
5. Ýagmyrow O. Magtymgulynama. Aşgabat, 1992.
6. Magtymguly. Şygyrlar. Aşgabat, 1994
7. Гаррыев Б. Магтымгулының чепер дили. (Док.дисс.). Ашгабат 1962.
8. Мухаммедова З. Магтымгулының Астрабат голязмасының дили. (Канд. дисс.) Ашгабат 1978.
9. Хыдыров М.Н. Түркмен дилинің тарыхындан материаллар. Ашгабат 1962.